

ลุ่มน้ำปาด – ลุ่มน้ำตรอน : ประวัติศาสตร์โบราณคดีบนเส้นทางโขง – น่านตอนกลาง

ธีระวัฒน์ แส่นคำ¹

บทนำ

เป็นเวลากว่าพันปีมาแล้ว ที่ผู้คนจากลุ่มน้ำโขงได้เดินทางติดต่อไปมากับผู้คนในลุ่มน้ำน่าน หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวติดต่อกันของผู้คนในสองลุ่มน้ำนี้ คือ กลองมโหระทึก ที่พบในเขตจังหวัดน่านและอุดรดิตถ์ (ดูเพิ่ม ธีระวัฒน์ แส่นคำ, 2553) ซึ่งพบมากในเขตวัฒนธรรมดองซอน ประเทศเวียดนาม ร่องรอยการขีดเขียนหรือสลักบนผนังถ้ำในเขตอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งลักษณะของรูปสลักคล้ายคลึงกับรูปสลักที่พบในเขตอีสาน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2548) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี รวมไปถึงโบราณวัตถุศิลปะทวารวดีและลพบุรีในเขตอำเภอเมืองและอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ก็คล้ายคลึงกับที่พบในจังหวัดเลย หนองบัวลำภู อุดรธานีและหนองคาย ซึ่งอยู่ในเขตลุ่มน้ำโขง

หลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวติดต่อกันของผู้คนในเขตลุ่มน้ำโขง – น่าน แล้วยังเป็นสิ่งที่ยืนยันว่า มีผู้คนชนเผ่าหลากหลายเคลื่อนไหวย้ายถิ่นจากดินแดนสองฝั่งโขง โดยเฉพาะจากอีสานเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณลุ่มน้ำน่านทางเขตอุดรดิตถ์มาถึงพิษณุโลก เมื่อราว 2,500 ปีมาแล้ว คนพวกนี้ล้วนเป็นบรรพชนยุคแรก ๆ ที่จะก่อเป็นบ้าน แล้วสร้างเป็นเมืองในยุคต่อ ๆ ไป (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2548)

เส้นทางโบราณเชื่อมโยงลุ่มน้ำโขง – น่าน

แม่น้ำโขงและแม่น้ำน่านได้มีลักษณะการไหลไปทางใต้และไหลขนานกันอยู่ประมาณ 250 กิโลเมตร ก่อนที่แม่น้ำโขงจะไหลวกไปทางทิศตะวันออก ระหว่างกลางลุ่มน้ำทั้งสองมีเทือกเขาหลวงพระบางขวางกั้นและเทือกเขานี้ยังเป็นแนวชายแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) ด้วย

แม่น้ำทั้งสองสายล้วนแต่เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญไปยังเมืองใหญ่ ๆ ที่มีความสำคัญในสมัยรัฐจารีต แม่น้ำโขง

ไหลผ่านเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งเคยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) ส่วนแม่น้ำน่านก็ไหลผ่านเมืองพิษณุโลก เมืองสำคัญของอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เมื่อไหลไปบรรจบกับแม่น้ำปิงที่ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ก็กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งไหลผ่านทั้งกรุงศรีอยุธยาและกรุงเทพมหานครก่อนที่จะออกสู่ทะเลบริเวณอ่าวไทย

เส้นทางทางติดต่อคมนาคมของผู้คนลุ่มน้ำโขงกับลุ่มน้ำน่าน มีอยู่หลายเส้นทางด้วยกัน ทั้งนี้เนื่องจากว่าแม่น้ำโขงกับแม่น้ำน่านได้ไหลขนานกันเป็นระยะทางไกลพอสมควร และมีเมืองสำคัญหลายเมืองอยู่ในระยะบริเวณดังกล่าวเท่าที่ปรากฏหลักฐานต่าง ๆ จากอดีตจนถึงปัจจุบันพบว่า เส้นทางคมนาคมระหว่างลุ่มน้ำโขงกับลุ่มน้ำน่าน มีอยู่ 3 เส้นทางสำคัญด้วยกัน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ตอนตามลักษณะภูมิประเทศ ดังนี้

ตอนบน เป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองน่านกับเมืองหลวงพระบาง อยู่ในเขตลุ่มน้ำน่านตอนบน โดยเริ่มต้นจากเมืองน่าน ผ่านอำเภอปัวไปยังต้นน้ำน่าน แล้วตรงไปเมืองเงินและเมืองหงษาในเขตประเทศลาว จากนั้นก็จะไปถึงแม่น้ำโขงและสามารถลงเรือต่อไปยังเมืองหลวงพระบางได้ ปัจจุบันเส้นทางนี้ได้รับการพัฒนาให้เป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างประเทศโดยผ่านแดนที่ด่านถาวรห้วยโก๋น – น้ำเงิน อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน

ตอนกลาง มีเส้นทางคมนาคม 2 เส้นทาง ตอนกลางช่วงบนอาศัยลุ่มน้ำปาดเป็นเส้นทางคมนาคม จากบริเวณปากปาด (จุดที่แม่น้ำปาดไหลมาบรรจบกับแม่น้ำน่าน) ผ่านเมืองน้ำปาด บ้านเลี้ยว บ้านสองคอนและสุดน้ำปาดที่บ้านม่วงเจ็ดต้น แล้วข้ามภูเขาบริเวณช่องภูคู้ไปยังเมืองปากลายซึ่งอยู่ริมแม่น้ำโขงในเขตประเทศลาว ตอนกลางช่วงล่างอาศัยลุ่มน้ำตรอนเป็นเส้นทางคมนาคม โดยเริ่มจากปากน้ำตรอน (จุดที่แม่น้ำตรอนไหลมาบรรจบกับแม่น้ำน่าน) เข้าไปในเขตลุ่มน้ำตรอนด้านใน พอสุดน้ำตรอนก็ข้ามภูเขาไปสู่ลุ่มน้ำปาดที่ได้เมืองน้ำปาด จากนั้นก็รวมเป็นเส้น

¹ ที่ปรึกษากลุ่มประวัติศาสตร์สองข้างทาง สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.

ทางเดียวกันกับช่วงบน เส้นทางนี้ได้รับการพัฒนาให้เป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างประเทศ โดยผ่านแดนที่ด่านชั่วคราวช่องภูค้อ อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี

ตอนล่าง เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) มาแต่โบราณ เส้นทางนี้อาศัยลุ่มน้ำแควน้อยและลุ่มน้ำวังทองเป็นหลัก เส้นทางลุ่มน้ำแควน้อยอยู่ทางตอนเหนือของเมืองพิษณุโลก ส่วนเส้นทางลุ่มน้ำวังทองอยู่ทางตอนใต้ของเมืองพิษณุโลก ทั้งสองเส้นทางนี้จะไปเชื่อมต่อกันเป็นเส้นทางเดียวที่เมืองนครไทย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546) จากนั้นก็จะข้ามภูเขาไปสู่เมืองด่านซ้าย อาศัยที่ราบลุ่มน้ำหันต่อไปยังลุ่มน้ำเหือง แล้วก็ไปลงแม่น้ำโขงที่บริเวณปากเหือง ในเขตอำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย

ในบทความนี้ ผู้เขียนจะขอนำเสนอเฉพาะข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางคมนาคมระหว่างลุ่มน้ำโขงกับลุ่มน้ำน่านตอนกลาง ซึ่งอาศัยลุ่มน้ำปาดและลุ่มน้ำตรอนเป็นเส้นทางหลักเท่านั้น หากมีโอกาสในภายหน้าจึงจะได้นำเสนอเส้นทางอื่นๆ อีกครั้งหนึ่ง

ประวัติศาสตร์โบราณคดีลุ่มน้ำปาด

แม่น้ำปาดมีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาที่สลับซับซ้อนตามแนวชายแดนไทย – ลาว ในเขตบ้านม่วงเจ็ดต้น ตำบลม่วงเจ็ดต้น อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี ชาวบ้านและทางราชการได้เรียกเทือกเขาที่สลับซับซ้อนรวม ๆ ว่า **ขุนปาด** หรือ **ขุนน้ำปาด** เพราะเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำปาดที่ไหลผ่านท้องที่อำเภอบ้านโคก อำเภอปากท่า อำเภอ น้ำปาด แล้วไหลไปบรรจบกับแม่น้ำน่านบริเวณปากปาดบ้านปากปาด ตำบลแสนตอ อำเภอน้ำปาด จังหวัดอุดรธานี ได้เขื่อนสิริกิติ์ลงมาเล็กน้อย มีความยาวของแม่น้ำประมาณ 100 กิโลเมตร

ด้วยเหตุที่ที่ราบลุ่มหุบเขาแม่น้ำปาดเป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างรัฐมาตั้งแต่โบราณ ตามที่ราบลุ่มหุบเขาริมฝั่งแม่น้ำปาดที่มีขนาดใหญ่ก็มักจะมีการพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ที่น่าสังเกตนั่นก็คือ กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำปาดเหล่านี้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไท – ลาว ซึ่งมีการอพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาจากบ้านเมืองในเขตลุ่มน้ำโขง ไม่ว่าจะเป็นเมืองปากลาย

เมืองบ่อเตน เมืองแก่นท้าว เมืองหลวงพระบาง รวมไปถึงจากเมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงในปัจจุบันของประเทศลาว ร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีที่ปรากฏตลอดพื้นที่ลุ่มน้ำปาด มีดังนี้

1. เขตบ้านม่วงเจ็ดต้น นับตั้งแต่บ้านม่วงเจ็ดต้นซึ่งเป็นบริเวณต้นน้ำปาด ที่มาของชื่อบ้านนี้นั้นมาจากแต่เดิมมีต้นมะม่วงใหญ่ 7 ต้น ใครผ่านไปผ่านมาต้องทำการสักการะ มีศาลปูตาที่ชาวบ้านนับถืออยู่ด้วย ผู้คนบ้านม่วงเจ็ดต้น แรกเริ่มคงอพยพมาจากลาวด้วยวิธี **“ไปตามปลา มาตามข้าว”**² เนื่องจากว่า บริเวณนี้เป็นที่ราบหุบเขาและมีลำน้ำปาดไหลผ่าน จึงมีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน จึงตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนขึ้น คงราว ๆ ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ที่บริเวณท้ายหมู่บ้านทางทิศตะวันออก พบว่า มีเจดีย์เก่าแก่ก่ออิฐสูงประมาณ 1.80 เมตร อยู่บนเนินเขา น่าจะสร้างมานานแล้ว บางคนบอกว่าสร้างในสมัยปราบฮ่อ บางคนบอกว่าสร้างสมัยสงครามอินโดจีนเพื่อบรรจุทรัพย์สินมีค่า แก้วแหวนเงินทองต่าง ๆ ไม่ให้ผู้ร้ายเอาไปได้ แต่ปัจจุบันก็ถูกคนร้ายเจาะหาของมีค่าไปข้างแล้ว³

2. เขตบ้านสองคอน ถัดจากเขตบ้านม่วงเจ็ดต้นมา มีการพบร่องรอยชุมชนโบราณอยู่ในเขตตำบลสองคอน อำเภอปากท่าทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำปาด ชุมชนโบราณแห่งนี้ร่องรอยศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม เคยมาสำรวจเมื่อราว พ.ศ. 2530 พบว่ามีร่องรอยชุมชนโบราณที่มีคูน้ำล้อมรอบ ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำในเขตบ้านสองคอน ลักษณะเป็นชุมชนสี่เหลี่ยมมุมมน แต่มีขนาดเล็กภายในบริเวณคูน้ำพื้นดินถูกกล่อนให้เป็นพื้นที่นาเกือบทั้งหมด มีการพบเศษภาชนะดินเผา มีลักษณะเป็นรูปแบบของพวกชาวลาวที่มีอายุประมาณ 200 ปีลงมาเป็นอย่างมาก ตามประวัติท้องถิ่นระบุว่า เป็นเมืองพญาปาดและมีนักวิชาการบางท่านเชื่อว่าเป็นเมืองราด (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546) ทุกวันนี้เท่าที่ผู้เขียนได้ทำการสำรวจพบว่า ไม่ปรากฏร่องรอยคูน้ำแล้ว ทั้งนี้คงเป็นเพราะบ้านเมืองขยายใหญ่ขึ้นกว่าเดิมมาก สำหรับบ้านสองคอนนี้มีปรากฏในแผนที่โบราณสมัยอยุธยาตอนปลาย – ต้นรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย (Santaneey and Phillip, 2004)

² สัมภาษณ์ นายจัด เอ็มมูล อายุ 55 ปี, วันที่ 31 มกราคม 2553.

³ สัมภาษณ์ นางบุญรัก จันทร์คำ อายุ 43 ปี, วันที่ 30 มกราคม 2553.

ภายในชุมชนแห่งนี้ยังมี **วัดสองคอน** หรือมีชื่อเรียกอีกชื่อว่า “**วัดโพธิ์เตี้ย**” เป็นวัดเก่าแก่คู่บ้านคู่บ้านสองคอนและอำเภอปากท่าภายในวัดมีพระเจดีย์หรือพระธาตุซึ่งเป็นพระธาตุประจำชุมชน ทรงสี่เหลี่ยมศิลปะแบบลาวพื้นถิ่น ได้รับการบูรณะใหม่เมื่อปลายปีที่ผ่านมา ในอดีตเคยมีโบสถ์เก่าแก่ศิลปะแบบหลวงพระบางผสมล้านนา แต่โบสถ์นี้ถูกรื้อออกสร้างใหม่แล้ว

นอกจากนี้ ริมฝั่งแม่น้ำปาดยังมีศาลพญาปาดเป็นที่เคารพเชื่อถือนของชาวปากท่าตั้งอยู่ ชาวบ้านเชื่อว่าที่ชุมชนโบราณที่บ้านสองคอนแห่งนี้เป็นเมืองพญาปาดเก่า ก่อนที่จะย้ายไปสร้างเมืองใหม่ที่บ้านฝาย⁴ ในเขตอำเภอน้ำปาดปัจจุบัน

รูปที่ 1 พระธาตุวัดสองคอน ตำบลสองคอน

รูปที่ 2 เจดีย์เก่าวัดบ้านลุ่ม ตำบลบ้านเลี้ยว

3. เขตบ้านเลี้ยว บ้านเลี้ยวอยู่ในตำบลบ้านเลี้ยว อำเภอปากท่า บ้านเลี้ยวปรากฏชื่อในแผนที่เก่าว่า “บ้านเขี้ยว”

(Santane and Phillip, 2004) คงเป็นชุมชนขนาดใหญ่มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เพราะมีการพบโบราณสถานหลายแห่งในเขตชุมชนนี้ เหตุที่ชื่อบ้านเลี้ยวหรือเขี้ยว นั้น เนื่องจากว่าหมู่บ้านอยู่ใกล้บริเวณที่ลำห้วยเขี้ยวไหลมาบรรจบกับแม่น้ำปาด เลยพากันตั้งชื่อว่า “บ้านเขี้ยว” นานมากันี้ก็เปลี่ยนเป็นเลี้ยว เพราะเวลาออกเสียงสำเนียงลาวนั้น คำว่า “เขี้ยว” จะออกเสียงเป็น “เลี้ยวหรือเขี้ยว” (หวน พันธุพันธ์, 2521) ในเขตบ้านเลี้ยวมีโบราณสถาน 5 แห่ง คือ วัดมหาธาตุ วัดน้อย วัดพระเจ้าคอกูด วัดพระธาตุโคกอุมบง และวัดบ้านลุ่ม

วัดมหาธาตุ เป็นวัดสำคัญของชุมชน เนื่องจากว่ามีพระมหาธาตุขนาดใหญ่อยู่ที่วัด สูงประมาณ 15 เมตร เป็นทรงสี่เหลี่ยม ศิลปะแบบลาวพื้นถิ่น คล้ายกับที่วัดสองคอน ตำบลสองคอน ได้รับการบูรณะใหม่โดยการประดับกระจกทั้งองค์เมื่อปี พ.ศ. 2551 ที่ผ่านมา ข้างพระมหาธาตุมีโบสถ์หลังหนึ่ง ภายในประดิษฐานพระประธานปูนปั้นอยู่สูง 6 สอก (หวน พันธุพันธ์, 2521)

วัดบ้านน้อย เดิมเป็นวัดร้างมีร่องรอยของวิหารหรือเจดีย์โบราณก่ออิฐอยู่⁵ แต่ต่อมาชาวบ้านได้นิมนต์พระภิกษุมาสร้างเป็นวัด พร้อมทั้งสร้างโบสถ์ที่บรรจุรอยโบราณสถานเดิม จึงไม่ปรากฏร่องรอยโบราณสถานในปัจจุบัน

วัดพระเจ้าคอกูด เป็นวัดร้างอยู่ที่ศาลาประชาคมบ้านเลี้ยว แต่ก่อนมีซากอิฐเก่า ๆ อยู่ แต่ปัจจุบันไม่มีอะไรเหลือแล้ว มีเพียงดินตาลที่พอแสดงให้เห็นความเก่าเท่านั้น

วัดพระธาตุโคกอุมบง ตั้งอยู่บนเขาอีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำปาด พระธาตุโคกอุมบงนี้คงเป็นพระธาตุสำคัญของค้ำหนึ่งของชุมชนบ้านลุ่ม – บ้านเลี้ยว อีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำปาดมีลักษณะเจดีย์คล้ายกับพระธาตุวัดมหาธาตุแต่เดิมพระธาตุชำรุดทรุดโทรมมาก ทั้งจากอายุการสร้างมานานและถูกมิชชันนารีขุดหาของมีค่า ในปี พ.ศ. 2552 ที่ผ่านมา ชาวบ้านจึงร่วมกันบูรณะใหม่ให้สมบูรณ์ขึ้น

วัดบ้านลุ่ม อยู่ติดกับแม่น้ำปาดที่เรียก บ้านลุ่ม ก็เพราะว่าอยู่ต่ำกว่าบ้านเลี้ยว และเป็นบ้านเก่าแก่ ชาวบ้านเล่าว่าเดิมบ้านเลี้ยวตั้งอยู่ที่บ้านลุ่ม ในภายหลังมีน้ำท่วมจึงย้ายขึ้นไปอยู่บนเนินบริเวณบ้านเลี้ยวปัจจุบัน⁶ หลักฐานความเก่าของวัด คือ พระธาตุเล็ก ๆ องค์หนึ่งทรงแปลกตาฐานกว้าง

⁴ สัมภาษณ์ นายเพ็ง สมพันธ์ อายุ 73 ปี, วันที่ 31 มกราคม 2553.

⁵ สัมภาษณ์ คต. คงฤทธิ์ คำสอน อายุ 60 ปี, วันที่ 30 มกราคม 2553.

⁶ สัมภาษณ์ นางดา ไพโรสน อายุ 63 ปี, วันที่ 30 มกราคม 2553.

ด้านละ 2.20 เซนติเมตร สูงประมาณ 2.50 เมตร แต่ก่อนพระ-
ธาตุคงมีลักษณะคล้ายกับที่วัดมหาธาตุ แต่ว่ามีคนมาขุดหา
สมบัติเจดีย์เลยพังเป็นเหมือนกองอิฐ วัดและชาวบ้านจึงร่วม
กันบูรณะใหม่จนเป็นอย่างที่เห็น

ที่บ้านเสียวยังมี ศาลปู่ตาพ่อขุนบุญโสมและปู่ตาท้าว
แก่น เป็นปู่ตาที่ชาวบ้านเสียวไปอัญเชิญมาจากเมืองแก่น
ท้าว เมื่อราว 3 เสน่คน (3 ชั่วคน) มาแล้ว เป็นดวงวิญญาณ
ปู่ตาที่ปกปักรักษาชาวเมืองแก่นท้าวมาแต่โบราณ ชาวบ้าน
เสียวในอดีตกอพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่ ๆ ยังไม่มีที่พึ่งทาง
จิตใจ จึงได้ไปทำพิธีอัญเชิญดวงวิญญาณพ่อขุนบุญโสมและ
ท้าวแก่นมา โดยทำไสยหรือไสย (กรวยดอกไม้) 12 อัน ทำ
พิธีบูชา แล้วก็เชิญ (สมมติอัญเชิญดวงวิญญาณขึ้นขี่คอหรือ
ขี่หลัง) เหน้มาจากเมืองแก่นท้าวแล้วนำมาสถิต ณ ศาลบริเวณ
ปัจจุบันนี้ เป็นที่เคารพเชื่อถือของชาวบ้านเสียวยิ่งนัก

ได้บ้านเสียวลงมายังมี บ้านท่าโพธิ์ ซึ่งในแผนที่โบราณ
ปรากฏชื่อ “บ้านโพ” (Santhane and Phillip, 2004) ซึ่งก็น่า
จะตรงกับปัจจุบันบ้านท่าโพธิ์เดิมคงจะชื่อ บ้านโพธิ์ เห็นที่ว่า
บ้านนี้คงมีต้นโพธิ์ใหญ่อยู่ริมน้ำปาดเป็นแน่ การได้รับข้อมูล
เช่นนี้ก็เป็นการย้ำหรือแสดงให้เห็นว่าเส้นทางคมนาคม
ปัจจุบันได้มีการพัฒนามาจากเส้นทางคมนาคมโบราณ

4. เขตบ้านฝาย บ้านฝายเป็นชุมชนเก่าแก่อีกชุมชนหนึ่ง
อยู่ในเขตตำบลบ้านฝาย อำเภอน้ำปาด เชื่อกันว่าเป็นที่ตั้ง
ของเมืองน้ำปาด ซึ่งเป็นเมืองโบราณมาตั้งแต่สมัยอยุธยา
และมีโบราณสถานรวมไปถึงศาลเจ้าพ่อพญาปาดที่อยู่คู่บ้าน
ฝายมาหลายชั่วอายุคนแล้ว

วัดศรีสะอาดโพธิ์ชัย เป็นวัดเก่าแก่ของบ้านฝาย ภายใน
วัดมีโบราณสถานประกอบด้วย วิหารหลวง รูปทรงคล้าย
ศิลปะทางล้านนาผสมศิลปะหลวงพระบาง ภายใน
ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ ศิลปะช่างพื้นถิ่น
หน้าตักกว้าง 7 ศอก สูง 9 ศอก วิหารนี้สร้างราว พ.ศ. 2455
ส่วนพระพุทธรูปสร้างราว พ.ศ. 2457 (หวน พินธุพันธุ์, 2521)
ในวิหารหลวงยังมีธรรมาสันเทศน์ ทำด้วยไม้แกะสลักกลึง
ก่อนข้างใหญ่และสูง ศิลปะเป็นแบบที่พบในวัดแถบล้านนา

นอกจากนี้ยังมีโบสถ์เก่าสร้างราว พ.ศ. 2461 แต่ว่าได้
รับการบูรณะใหม่เมื่อไม่นานมานี้เอง ภายในประดิษฐาน

พระพุทธรูปปูนปั้น ศิลปะช่างพื้นถิ่น 3 องค์ องค์แรกซ้าย
ไปขวา หน้าตักกว้าง 74 เซนติเมตร สูง 107 เซนติเมตร องค์
กลางหน้าตักกว้าง 120 เซนติเมตร สูง 150 เซนติเมตร องค์
สุดท้ายหน้าตักกว้าง 75 เซนติเมตร สูง 106 เซนติเมตร ด้าน
หน้าโบสถ์มีสิ่งปลูกสร้างอยู่หนึ่ง ศิลปะล้านนาสร้างพร้อม
โบสถ์ผนังด้านนอกเหนือประตูมีภาพจิตรกรรมช่างพื้นถิ่น
วาดขึ้นใหม่ แต่มีภาพที่เป็นภาพทหารญี่ปุ่นด้วย สอบถาม
พระภิกษุในวัดได้ความว่า เป็นภาพที่วาดทับภาพเก่าซึ่งมี
ภาพทหารญี่ปุ่นและทหารไทยอยู่ด้วย⁸ เมื่อวิเคราะห์แล้ว
ภาพจิตรกรรมส่วนนี้นั้น แต่เดิมคงเขียนขึ้นในช่วง
สงครามโลกครั้งที่ 2 หรือหลังจากนั้นไม่นาน เพราะว่าใน
แถบจังหวัดนี้ มีทหารญี่ปุ่นเข้ามาอยู่มากเช่นกัน

ร่องรอยคูเมืองโบราณจากการให้ข้อมูลของคุณสมชาย
เดือนเพ็ญ รองปลัด อบต. เมืองบางขลัง จังหวัดสุโขทัย ซึ่ง
เคยรับราชการในเขตจังหวัดอุดรดิตถ์ ได้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า
ในบริเวณที่ตั้ง กองร้อย ตชด. 316 อำเภอน้ำปาด จังหวัด
อุดรดิตถ์ ได้มีการพบร่องรอยคูน้ำคันดิน ซึ่งน่าจะเป็น
บริเวณที่ตั้งเมืองน้ำปาดตั้งแต่สมัยอยุธยาอีกอาจเป็นไปได้

ศาลพญาปาด เป็นศาลเก่าแก่คู่ชุมชนมาตั้งแต่อดีต
ปัจจุบันได้มีการสร้างศาลขึ้นใหม่เป็นลักษณะศาลา จากการ
สอบถามชาวบ้านได้ความว่า ทุกวันที่ 15 เมษายนของทุกปี
ก็จะมีพิธีกรรมบวงสรวง สรงน้ำพญาปาดและจะมีการนำ
เสื้อผ้า อาหารของพญาปาด มาใช้ในการประกอบพิธีด้วย
พญาปาด เป็นบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ในฐานะ
บรรพชนผู้ทำการบุกเบิกสร้างเมืองนี้ขึ้น โดยมีหลักฐานว่า
ท่านเป็นผู้นำชาวบ้านอพยพจากเมืองหลวงพระบางและ
เมืองเวียงจันทน์ มาตั้งรกรากใหม่ ณ บริเวณริมลำน้ำบ้าน
สองคอนเป็นเบื้องแรก และต่อมาเมื่อจำนวนประชากรเพิ่ม
มากขึ้น ได้ขยายขยายลงมาทางใต้ แล้วสร้างเมืองขึ้นใหม่
บริเวณบ้านฝาย ซึ่งอยู่ริมลำน้ำเช่นเดียวกับแห่งแรกจึงเรียก
ชื่อลำน้ำแห่งนี้ว่า “ลำน้ำปาด” หรือ “แม่น้ำปาด” ตามชื่อ
ผู้นำเช่นเดียวกับชื่อเมือง พญาปาดได้ชื่อว่าเป็นบรรพชน
ของชาวน้ำปาด ที่มีบทบาททางด้านการปกครอง และการ
พัฒนาบ้านเมืองอย่างสูงยิ่ง¹⁰

⁷ สัมภาษณ์ นายพวง พิมพุม อายุ 85 ปี, วันที่ 31 มกราคม 2553.

⁸ สัมภาษณ์ หลวงพ่อหมั่น อาภากร อายุ 71 ปี, วันที่ 31 มกราคม 2553.

⁹ สัมภาษณ์ นายสมชาย เดือนเพ็ญ, อายุ 47 ปี, วันที่ 1 มีนาคม 2553.

¹⁰ ข้อความจากป้ายข้อมูลที่อนุสาวรีย์เจ้าพ่อพญาปาด หน้าว่าการอำเภอน้ำปาด จังหวัดอุดรดิตถ์.

รูปที่ 3 อนุสาวรีย์พญาปาดด้านหน้าที่ว่าการอำเภอน้ำปาด

รูปที่ 4 สภาพที่ราบลุ่มน้ำปาดในเขตบ้านเสี้ยว

5. **เขตปากปาด** ปากปาดอยู่ในเขตบ้านปากปาด ตำบลแสนตอ อำเภอน้ำปาด บริเวณนี้ไม่มีการพบร่องรอยโบราณสถานสำคัญเช่นสถานที่อื่น แต่ว่าบริเวณปากปาดปรากฏในแผนที่โบราณและบริเวณปากปาดเป็นจุดสำคัญ เป็นจุดเริ่มต้นของเส้นทางคมนาคมโบราณที่ผู้คนจากลุ่มน้ำน่าน เขตเมืองอุดรดิตถ์ เมืองสวางคบุรี (บ้านพระฝาง อำเภอมืองอุดรดิตถ์) และเมืองจริม (เมืองจริมเก่าอยู่เหนือเขื่อนสิริกิติ์ และถูกน้ำเขื่อนท่วมแล้ว) จะเดินทางไปยังดินแดนในลุ่มน้ำโขง ในอดีตจะมีการนำเรือล่องหรือทวนมาตามแม่น้ำน่าน แล้วจอดเรือไว้ที่ปากปาด จากนั้นก็เดินทางตามเส้นทางบก ริมแม่น้ำปาดไปจนถึงน้ำปาดแล้วข้ามเขาไปออกแม่น้ำโขงที่เมืองปากลาย

ในราวปีพ.ศ. 2424 พระวิภาควรรณ (James Fitzroy McCarthy) เจ้ากรมแผนที่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้สำรวจเขตแดนสยาม และได้บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยามไว้ พระวิภาควรรณได้เดินทางมาจากเมืองปากลายมาอุดรดิตถ์โดยใช้เส้นทางริมน้ำปาดออกสู่แม่น้ำน่าน เข้าเมืองอุดรดิตถ์ ผู้เขียนขอคัดลอกบันทึกที่แปลโดยนาวาโทหญิง สุมาลี วีระวงศ์ มาให้อ่านเพื่อให้เห็นเส้นทาง ดังนี้

“..หยุดพักที่เมืองว้า (Wa) วันหนึ่ง ทางเดินข้ามสันปันน้ำใหญ่สะดวกสบายมาก แต่ลาดเขาด้านตะวันตกตลอดจนถึงที่ตั้งค่ายพักริมน้ำพัด (Nam Pat) นั้น ขรุขระลำบากมากสำหรับคนที่ยังเจ็บไข้ ข้าพเจ้าพยายามไปต่อจนถึงย่านคู้ (Yandu) หมู่บ้านที่ใกล้แม่น้ำเจ้าพระยาที่สุดเพื่อหาเรือให้ได้โดยเร็ว...พอได้เห็นแม่น้ำจะไปบางกอกเท่านั้นก็รู้สึกดีใจกันถ้วนหน้า...” (พระวิภาควรรณ, 2533)

จะเห็นว่า พระวิภาควรรณได้เดินทางมาตามที่ลุ่มริม น้ำปาด และสันเขาแล้วมาพักที่ริมน้ำปาด บริเวณใดบริเวณหนึ่ง แล้วมาพักที่บ้านย่านคู้ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านใกล้บริเวณปากน้ำปาดก่อนที่จะหาเรือล่องตามแม่น้ำน่านไปเมืองอุดรดิตถ์ (ในเนื้อหาที่แปลเรียกว่า “น้ำพัด” อันที่จริงควรเป็น “น้ำปาด” รวมทั้งคำว่า “ย่านคู้” ซึ่งเรียกกันว่า “ย่านคู้” ด้วย ทั้งนี้คงเพราะผู้แปลไม่คุ้นเคยกับสถานที่แถบนี้) เมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบแล้ว ผู้เขียนมีความเห็นว่า เส้นทางจากลุ่มน้ำโขงสู่ลุ่มน้ำน่านโดยผ่านลุ่มน้ำปาดนี้คงมีมานานไม่ต่ำกว่า 400 ปีมาแล้วแน่นอน

รูปที่ 5 แผนที่โบราณแสดงเส้นทางคมนาคมในลุ่มน้ำปาด

ประวัติศาสตร์โบราณคดีลุ่มน้ำตรอน

แม่น้ำตรอนหรือคลองตรอน มีต้นกำเนิดของน้ำอยู่ที่บริเวณภูเมียง ในเขตตำบลน้ำไผ่ อำเภอน้ำปาด จังหวัดอุดรดิตถ์ ไหลผ่านอำเภอดรอน ลงสู่แม่น้ำน่านที่บ้านแก่ง มีความยาวประมาณ 65 กิโลเมตร (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544) ในเขตที่ลุ่มน้ำตรอนได้มีการพบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่ยุคก่อน

ประวัติศาสตร์ เป็นแหล่งอุตสาหกรรมเหล็กขนาดใหญ่ในเขต
ลุ่มน้ำน่าน จนได้เกิดชุมชนขนาดใหญ่ที่ปากน้ำตรอนขึ้น
เพื่อรองรับการขยายตัวของชุมชนการค้าในระหว่างลุ่มน้ำ
ร่องรอยของแหล่งศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดีในลุ่มน้ำ
ตรอน มีดังนี้

1. ด่านชำเตย ปรากฏชื่อเรียกชื่อหนึ่งว่า “หินคันคู”
ด่านชำเตยหรือหินคันคู เป็นแนวหินที่ยกตัวขึ้นมาจากพื้น-
ดินเมื่อหลายล้านปีมาแล้ว มีลักษณะการเกิดเหมือนภูเขาแต่
หินคันคูไม่สูงใหญ่อย่างภูเขาจากภูเขาไปจนถึงเขตแม่น้ำ
ตรอนในแนวเหนือใต้ ยาวประมาณ 500 เมตร โดยเฉลี่ยหิน
คันคูจะสูงจากพื้นปกติประมาณ 3–5 เมตร มีถนนตัดผ่าน
กลางคันคู จึงมีลักษณะคล้ายช่องเขาตรงนี้เองที่ชาวบ้าน
เรียก “ด่านชำเตย” เพราะว่าตรงปลายหินคันคูทางด้านเหนือ
จะติดกับภูเขาจะมีแหล่งน้ำซับ ซึ่งภาษาพื้นถิ่นเรียกว่า ชำมี
ต้นเตยขึ้นอยู่มาก จึงเรียกว่า “ชำเตย” ถนนนี้เป็นถนน
โบราณ แต่ก่อนเป็นทางเกวียนที่ชาวบ้านต้องเดินทางไป
ที่อุดรดิตถ์และตรอน สมัยก่อนผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า มีทหาร
ฝรั่งเศสเคยเดินทางผ่านมาแถบนี้ด้วย เพื่อจะข้ามไปทางฝั่ง
ลาว¹¹ แต่เดิมเชื่อกันว่าเป็นกำแพงหิน หรืออาจเป็นกำแพง
เมืองน้ำปาดเดิมก็ได้ เพราะเมืองน้ำปาดเป็นเมืองมาตั้งแต่
สมัยอยุธยาหรืออาจก่อนหน้านั้นก็ได้ หรือคันคูดินซึ่งทำ
ด้วยหินก้อนใหญ่ในสมัยโบราณ นัยว่าสร้างเป็นคันคูประทุ
หอรบ (หวน สิ้นรุพันธ์, 2521)

บนหินคันคูริมถนนทางด้านเหนือ จะมีศาลเจ้าที่ชาวบ้าน
เคารพนับถือ เรียกว่า ศาลเจ้าพ่อด่านชำเตย ชาวบ้านเชื่อว่า
ศักดิ์สิทธิ์นัก มักมีคนมาขอพรบนบานศาลกล่าวประจำ
สิ่งแก้บนส่วนใหญ่ก็จะเป็นหัวหมูและมวย เพราะเชื่อว่า ท่าน
ชอบการชกมวย ทุกปีก็มีการทำพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อด่านชำเตย
แต่วันไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับการประชุมชาวบ้านในแต่ละปี

จากการศึกษาทั้งสภาพภูมิประเทศและคำบอกเล่าของ
ชาวบ้านแล้ว ด่านชำเตยคงไม่ใช่กำแพงเมืองดังที่เคยมีการ
สันนิษฐานมาแต่เดิม แต่ด่านชำเตยเป็นด่านโบราณจริง ๆ
แน่นอน ทั้งนี้เพราะว่าเป็นช่องเขาที่อยู่บนเส้นทางทาง
คมนาคมมาแต่โบราณของผู้คนจากลุ่มน้ำน่าน บริเวณเมือง
อุดรดิตถ์ พิชัยและตรอน ไปยังเมืองปากลายและหลวงพระ-
บางในลาว บริเวณนี้จึงอาจเป็นด่านตรวจหนึ่งในเส้นทาง

ดังกล่าว หรืออาจเป็นบริเวณที่พักการเดินทางของผู้คนใน
อดีตก็ได้ เพราะอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำตรอน

รวมทั้งอาจเป็นที่ตั้งของกองทหารในการรักษาด่าน
หรือความมั่นคงตามแนวชายแดนในอดีตเพราะว่าเป็นเส้น
ทางไปถึงหลวงพระบางและจากคำบอกเล่าที่ว่า มีทหาร
ฝรั่งเศสเดินทางไปมา จึงน่าจะเป็นจุดที่ทหารไทยมารักษา
การณ์เพื่อป้องกันกองกำลังฝรั่งเศสในลาวจะยกทัพมาก็อาจ
เป็นไปได้มากเลยทีเดียว จึงได้มีชื่อเรียกในละแวกชุมชนนี้
ว่า “ด่านชำเตย” หากไม่มีทหารหรือผู้คนคุมด่านอยู่ชาวบ้าน
คงไม่อาจเรียกมาจากฐานสู้รบได้แน่

เหตุที่ต้องเดินทางบนบกก็เพราะว่าน้ำตรอนไม่กว้างเท่าใด
นัก มีเกาะแก่งมาก ในฤดูแล้งน้ำก็น้อย การเดินทางจึงต้องไป
ตามที่ลุ่มริมฝั่งน้ำมากกว่าเช่นเดียวกันกับเส้นทางโบราณในเขต
ลุ่มน้ำปาด ก็ไม่มีการล่องเรือ แต่มีเส้นทางบกแทน

2. บ้านน้ำพีและบ่อเหล็กน้ำพี ที่บ้านน้ำพีนี้มีวัดเก่าแก่
ประจำหมู่บ้านอยู่คือ วัดน้ำพี ภายในวัดมีพระพุทธรูปปูน
ปั้นเป็นพระประธานในโบสถ์องค์หนึ่งชื่อว่า พระเจ้าใหญ่
เป็นที่เคารพศรัทธาของชาวบ้าน มีขนาดหน้าตักกว้าง 4.5
เมตร สูง 5 เมตร แต่เท่าที่พิจารณาดูศิลปะแล้วคงเป็นช่าง
ท้องถิ่นสร้างในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง มีพระบาท
เป็นแท่นหินขนาดกว้าง 1 เมตร ยาว 1.5 เมตร สูง 1 เมตร
เป็นที่กราบไหว้ของชาวดำบลน้ำพีและปาดายตั้งแต่สมัย
โบราณกาล (หวน สิ้นรุพันธ์, 2521)

เมื่อดูจากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2444
นั้น ทำให้ทราบข้อมูลว่าชาวบ้านน้ำพี มีอาชีพตีเหล็กมา
ตั้งแต่โบราณแล้ว และยังมีชาวเมืองดิ่ง (บ้านหาดเสี้ยว
อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย) ได้เข้ามาตีเหล็กที่บ้านน้ำ
พีด้วย (จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, 2551) ผู้เขียนเองมีความ
เห็นว่า ชาวน้ำพีนี้ก็คงเป็นกลุ่มชาวลาวอพยพมาครั้งรัชกาล
ที่ 3 คงไม่ใช่คนพื้นถิ่นมาแต่เดิม

บ่อเหล็กน้ำพี อยู่ในเขตตำบลน้ำพี ได้รับการดูแลให้
เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่าง
ดี ขององค์การบริหารส่วนตำบลน้ำพี บนเนินดินเป็นที่ตั้ง
ของศาลเจ้าพ่อพระแสง พระขรรค์ ซึ่งก็ถือว่ามี ความ
ศักดิ์สิทธิ์เป็นอย่างมาก ภายในศาลมีรูปปั้นเจ้าพ่อ 3 องค์ คือ
เจ้าพ่อพระแสง เจ้าพ่อพระขรรค์และเจ้าพ่อพระศุกร์

¹¹ สัมภาษณ์ นายจำเนียร คูสวัสดิ์ อายุ 59 ปี, นางสุดใจ วิเศษเลิศ อายุ 45 ปี, วันที่ 31 มกราคม 2553.

ศาลนี้เป็นศาลใหม่ศาลเดิมนั้นอยู่ต่ำลงไปเล็กน้อยเวลาที่จะทำการเก็บก้อนแร่ไปถลุงนั้น จะต้องทำพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อทั้ง 3 เสียก่อน ถึงจะทำการเก็บได้

ถัดลงไปก็จะเป็น บ่อพระแสง และ บ่อพระขรรค์ ซึ่งเป็นบ่อขุดแร่เหล็กน้ำพี้ที่สำคัญ ทั้ง 2 บ่อนี้อยู่ติดกัน ปากบ่อกว้างราว 10 เมตร ลึกราว 4–5 เมตร ทั้ง 2 บ่อนี้ห้ามราษฎรนำแร่ไปถลุงโดยเด็ดขาด เชื่อว่า เป็นบ่อแร่ที่นำไปถลุงเป็นพระแสงศาสตราวุธของพระมหากษัตริย์มาแต่โบราณ กล่าวกันว่าเหล็กน้ำพี้เป็นเหล็กที่มีคุณภาพดีที่สุดในประเทศไทย มีความแข็งแรง ไม่เป็นสนิม มีสีเขียวแวววเหมือนปีกแมลงทับ ถือเป็นแร่กายสิทธิ์ แก้วคุณไสย มหาอูม จึงมีการนำแร่เหล็กน้ำพี้ไปสร้างวัตถุมงคลมากมายในปัจจุบัน เชื่อกันว่าคาบannonทการูขของพระยาพิชัยดาบหัก(ดาบที่ไม่หัก) ก็ทำมาจากเหล็กน้ำพี้ด้วย (หวน สันธูพันธ์, 2521)

รูปที่ 6 ถนนที่พัฒนาจากเส้นทางโบราณตัดผ่านด่านชำเตย

รูปที่ 7 บ่อเหล็กน้ำพี้ “บ่อพระแสง – บ่อพระขรรค์”

3. เขาตาพรหม อยู่หลังที่ว่าการอำเภอทองแสนขันราว 4 กิโลเมตร บนหน้าผาเขาตาพรหมมี ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ อายุน่าจะอยู่ประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว อยู่ในยุคโลหะ ภาพเขียนสีส่วนใหญ่เป็นรูปเรขาคณิตและมองไม่

ค่อยออกว่าเป็นภาพอะไรบ้าง ได้เพียงว่ามีช่วงอ่อนหินพอที่จะนั่งได้ ภาพเขียนสีเหล่านี้ รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม มีความเห็นว่า มีลักษณะเป็นลายเรขาคณิตแบบที่พบบนเทือกเขาภูพาน ในเขตอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546)

จากการที่เคยสอบถามชาวบ้านในละแวกนี้ได้ความว่าแถบนี้เคยมีการพบเศษภาชนะดินเผา ใบหอกโลหะ และโครงกระดูกมนุษย์ เขาอีกฟากหนึ่งมีถ้ำอยู่ ภายในมีการพบเศษภาชนะดินเผาและเศษกระดูกมนุษย์จำนวนมาก ชาวบ้านเรียกว่า “ถ้ำกระดูก”

บริเวณนี้เป็นแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในเขตลุ่มน้ำตรอน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับร่องรอยที่พบในเขตภาคอีสานตอนบนในแถบลุ่มน้ำโขง แสดงว่าคงมีผู้คนจากลุ่มน้ำโขงเดินทางไปมาหรืออพยพมาอาศัยอยู่ในแถบลุ่มน้ำน่านไม่น้อยกว่า 2,000 ปีมาแล้ว และต่อมาก็ยังมีการเคลื่อนไหวอยู่เป็นลวดลายขึ้นอยู่กับสถานการณ์บ้านเมือง

4. เมืองตาซุงเป็นชุมชนโบราณอยู่ใกล้บริเวณที่แม่น้ำตรอนไหลมาบรรจบกับแม่น้ำน่าน ในเขตตำบลบ้านแก่งอำเภอตรอน มีการพบร่องรอยชุมชนโบราณมีคูน้ำและคันดินล้อมรอบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวขนานไปกับลำน้ำ ขนาด 1,200 x 200 เมตร ทางด้านตะวันออกยังแลเห็นแนวคูเมือง 2 ชั้น และกำแพงดิน 3 ชั้น อย่างชัดเจน ภายในเขตเมืองพบเศษภาชนะดินเผาเคลือบแบบสังคโลก แบบจีนในสมัยราชวงศ์หยวนและหมิง ตลอดจนของที่ทำจากเตาเผาในเขตแคว้นล้านนา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546) ชาวบ้านในบริเวณนี้ ส่วนใหญ่เป็นเชื้อสายพวกลาว ต่ำกว่าปากน้ำตรอนลงไปยังมีร่องรอยเตาเผาภาชนะดินเผาโบราณอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านอีกด้วย

ตำแหน่งของเมืองโบราณที่ปากแม่น้ำตรอนนี้ นับว่ามีความหมายในด้านคมนาคมมาก เพราะเป็นลำน้ำที่ไหลมาจากหุบเขาแคบ ๆ ทางตะวันออกเฉียงเหนือ หุบเขานี้เชื่อมต่อกับกับหุบเขาที่ลำน้ำป่าดไหลผ่านตรงเขตบ้านน้ำปาด ทำให้อาจเดินทางขึ้นไปตามลำน้ำป่าดตอนนี้อย่างเขตอำเภอปากทำและติดต่อไปยังเมืองหลวงพระบางได้ การเดินทางจากเมืองพระบางน่าจะมาออกลุ่มน้ำน่านตรงเมืองตรอนนี้ก็ได้ นอกจากนั้นยังอาจเป็นย่านอุตสาหกรรมถลุงเหล็ก ที่จะมีการแลกเปลี่ยนและส่งต่อเป็นสินค้าไปยังที่อื่น ๆ ด้วย โดยเหตุนี้จึงพบบรรดาโบราณวัตถุที่เป็นสินค้าเครื่อง

สังคมโลกทั้งของจีน สุโขทัยและล้านนาอยู่ปะปนกัน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546)

เมืองปากลาย : ต้นทางจากลุ่มน้ำโขง

บริเวณปากปาดถือว่าเป็นต้นทางของเส้นทางคมนาคมโบราณจากลุ่มน้ำน่านไปยังลุ่มน้ำโขง ในขณะที่ต้นทางของเส้นทางนี้จากลุ่มน้ำโขงนั้น ได้เริ่มต้นที่บริเวณเมืองปากลาย แขวงไชยบุรี ประเทศลาว แล้วข้ามภูเขาเข้าสู่เส้นทางในลุ่มน้ำปาด เพราะความเป็นชุมชนที่อยู่ในเส้นทางคมนาคมระหว่างอาณาจักร จึงทำให้เมืองปากลายได้รับการดูแลและขยายชุมชนจนเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในลุ่มน้ำโขงของลาว

เมืองปากลาย ตั้งอยู่ติดกับลำแม่น้ำโขงใต้เมืองเลียบ อยู่กึ่งกลางทางตามลำแม่น้ำโขงระหว่างหลวงพระบางกับเวียงจันทน์ พลเมืองเป็นชาวลาวมีชาวเขาบ้างตามป่าและตามภูเขา เมืองนี้เมื่อไทยยึดได้ในปี พ.ศ. 2484 เปลี่ยนชื่อเมืองเป็นอำเภออตุลย์เดชจรัส ซึ่งเป็นชื่อใหม่เรียกยากเมื่อกลับเป็นของลาวแล้วคงเรียกกันว่าเมืองปากลายตามเดิม (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2547) ด้วยความที่เมืองปากลายตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างเมืองใหญ่ของลาวและมีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับไทยได้ เมืองปากลายจึงมีฐานะเป็นเมืองชุมทางที่สำคัญเมืองหนึ่งของลาว จากแผนที่ซึ่งพวกนักสำรวจฝรั่งเศสทำในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 กล่าวคือ จากหลวงพระบางล่องเรือตามแม่น้ำโขงจนถึงเมืองปากลาย จากนั้นลงมาทางตะวันตกเฉียงใต้โดยผ่านเมืองน้ำปาดและเมืองพิชัย (จังหวัดอุตรดิตถ์) แล้วล่องเรือไปตามแม่น้ำน่านจะมาถึงพิษณุโลก (โยชยุกิ มาชูอารา, 2546) ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ในเขตลุ่มน้ำน่านตอนกลาง

ยังมีศิลาจารึกหลักหนึ่งที่มีปีศักราช จ.ศ. 939 (ค.ศ. 1577) อยู่ที่เมืองปากลาย ซึ่งคงจะแสดงให้เห็นความสำคัญทางคมนาคมของเมืองปากลาย ในฐานะที่เป็นจุดเชื่อมโยงระหว่างหลวงพระบางกับภาคเหนือตอนล่างของไทย ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ เราสันนิษฐานได้ว่า อย่างช้าในครั้งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้มีความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างอาณาจักรล้านช้างกับอาณาจักรอยุธยา ตามเส้นทางสายหลวงพระบาง – ปากลาย – น้ำปาด – พิชัย – พิษณุโลก – อยุธยา แล้ว (โยชยุกิ มาชูอารา, 2546) สำหรับสินค้าที่มีการ

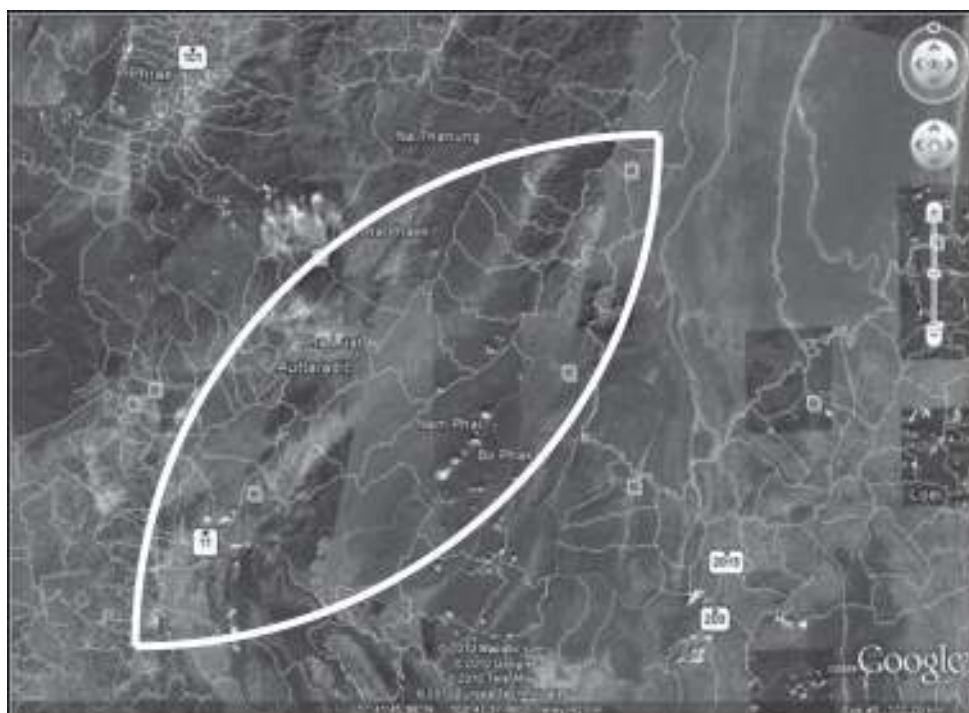
แลกเปลี่ยนบนเส้นทางสายนี้จากดินแดนล้านช้างก็จะเป็นของป่า จำพวก กายาน ครั่ง หนังกวางและอื่น ๆ ส่วนสินค้าที่ทางล้านช้างต้องการจากอยุธยาส่วนใหญ่ก็จะเป็นสินค้าฟุ่มเฟือย จำพวกของแปลก แก้วและผลิตภัณฑ์สิ่งทอ (โยชยุกิ มาชูอารา, 2546)

บทสรุป

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบในลุ่มน้ำปาดและลุ่มน้ำตรอนดังที่ผู้เขียนได้นำเสนอในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการมีอยู่ของชุมชนบนเส้นทางคมนาคมโบราณระหว่างผู้คนจากลุ่มน้ำโขงกับผู้คนลุ่มน้ำน่านได้เป็นอย่างดี หากพิจารณาจากสภาพภูมิศาสตร์แล้วก็ยังให้เห็นภาพชัดเจนอย่างยิ่งว่า ที่ราบลุ่มแม่น้ำทั้งสองเป็นเส้นทางเชื่อมโยงระหว่างสองลุ่มน้ำใหญ่ได้แน่นอน สิ่งหนึ่งที่เห็นภาพการคมนาคมในอดีตก็คือ ชุมชนโบราณขนาดใหญ่อยู่บริเวณปากน้ำหรือต้นทางคมนาคมทั้งสองลุ่มน้ำ นั่นก็คือ เมืองปากลายที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงและเมืองโบราณตาซุชกที่อยู่บริเวณปากน้ำตรอนบรรจบกับแม่น้ำน่าน

สิ่งที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งในลุ่มน้ำปาด – ลุ่มน้ำตรอนก็คือ ผู้คนส่วนใหญ่มีเชื้อสายลาว ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่ามีผู้คนจากดินแดนในลุ่มน้ำโขงเดินทางเข้ามาหรืออพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานมาตั้งอยู่ตามที่ราบลุ่มบนเส้นทางคมนาคมมากกว่าผู้คนจากลุ่มน้ำน่านจะเดินทางหรืออพยพถิ่นฐานเข้าไปอาศัยอยู่ในที่ราบลุ่มบนเส้นทางดังกล่าว ทั้งนี้ ก็คงเป็นเพราะว่าชาวลาวจะมีความคุ้นเคยกับสภาพภูมิประเทศที่เป็นหุบเขามากกว่ากลุ่มชาวไทย ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำ ไม่ถนัดที่จะอยู่บนเขานั่นเอง

ปัจจุบันเส้นทางโบราณสายนี้ก็ได้รับการพัฒนาขึ้นมาในระดับหนึ่ง ในอนาคตผู้เขียนอยากเห็นท้องถื่นในลุ่มน้ำปาด – ลุ่มน้ำตรอน ลูกขึ้นมาร่วมมือกันพัฒนาท้องถื่นโดยอาศัยพื้นฐานทางด้านประวัติศาสตร์เป็นหลัก กระตุ้นให้เกิดแหล่งเรียนรู้ท้องถื่น ไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ความเชื่อและชาติพันธุ์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวและนักเดินทางทั้งหลายได้กลับมาเยือนรอยเส้นทางโบราณสายนี้มากกว่าในปัจจุบัน ก็จะเกิดการพัฒนาและกระจายรายได้ไปสู่ท้องถื่นอย่างดียิ่ง

รูปที่ 8 แผนที่ภูมิประเทศที่ราบลุ่มน้ำปาด – น้ำตรอน
ซึ่งเป็นเส้นทางเชื่อมโยงโจง – น่านตอนกลาง (สืบทัดจาก Google Earth)

- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ. (2544). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดอุตรดิตถ์**. กรุงเทพฯ : ครูสภาลาดพร้าว.
- จิราภรณ์ สถาปนะวรรณ และคณะ. (2551). รายงานการวิจัยเอกสารประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเสด็จประพาสสมณทลฝ่ายเหนือของรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2444 (ร.ศ. 120). พิษณุโลก : รัตนสุวรรณการพิมพ์ 3.
- ชาติชาย มุกสง. (2543). **อุตรดิตถ์**. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. (2506). **จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2547). **ราชอาณาจักรลาว**. กรุงเทพฯ : สยาม.
- ฝ่ายเครือข่ายการเรียนรู้และโครงการโพธิวิซาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จังหวัดอุตรดิตถ์. (2551). **ฐานข้อมูลชุมชนรอบพื้นที่โครงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยชุมชน มสว ตรอน**. กรุงเทพฯ : สันติศิริการพิมพ์.
- พระวิภาควรรณ (James Fitzroy McCarthy) (เขียน), น.ท.หญิง สุมาลี วีระวงศ์ (แปล). (2533). **บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร.
- โยชยุกิ มาชูฮารา. (2546). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14–17 จาก “รับการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พลตรี หม่อมราชวงศ์. (2552). **พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเบรเมีเยส ฟาน ฟลิต และผลงานคัดสรร พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี นักประวัติศาสตร์อาวุโสดีเด่น**. กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2532). **เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). **ลุ่มน้ำน่าน ประวัติศาสตร์โบราณคดีของพิษณุโลก “เมืองนอกแตก”**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2548). **กรุงสุโขทัยมาจากไหน?**. หน้า 36.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏอุตรดิตถ์. (2539) **อุตรดิตถ์ สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมสำหรับเยาวชนและการสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง.
- หวน พันธุพันธ์. (2521). **อุตรดิตถ์ของเรา**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก จัดพิมพ์.
- เอนก นาวิกมูล. (2552). **หลัก – ฐาน – บ้าน – เมือง**. กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- Santane Phasuk and Philip Stott. (2004). **ROYAL SIAMESE MAPS : War and Trade in Nineteenth Century Thailand**. Bangkok : River Books.

สัมภาษณ์บุคคล

1. นายจัด เอ็มมูล อายุ 55 ปี, บ้านเลขที่ 101 หมู่ที่ 1 ตำบลม่วงเจ็ดต้น อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุตรดิตถ์, สัมภาษณ์วันที่ 31 มกราคม 2553.
2. นางบุญรัก จันทร์คำ อายุ 43 ปี, บ้านเลขที่ 1 หมู่ที่ 1 ตำบลม่วงเจ็ดต้น อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุตรดิตถ์, สัมภาษณ์วันที่ 30 มกราคม 2553.
3. นายเพ็ง สมพันธ์ อายุ 73 ปี, บ้านเลขที่ 58 หมู่ที่ 3 ตำบลสองคอน อำเภอปากท่า จังหวัดอุตรดิตถ์, สัมภาษณ์วันที่ 31 มกราคม 2553.
4. ค.ต. คงฤทธิ์ คำสอน อายุ 60 ปี, บ้านเลขที่ 159 หมู่ที่ 1 ตำบลปากท่า อำเภอปากท่า จังหวัดอุตรดิตถ์, สัมภาษณ์วันที่ 30 มกราคม 2553.
5. นางตาไพรสน อายุ 63 ปี, บ้านเลขที่ 194 หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเสี้ยว อำเภอปากท่า จังหวัดอุตรดิตถ์, สัมภาษณ์วันที่ 30 มกราคม 2553.
6. นายพวง พิมพุม อายุ 85 ปี, บ้านเลขที่ 76 หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านเสี้ยว อำเภอปากท่า จังหวัดอุตรดิตถ์, สัมภาษณ์วันที่ 31 มกราคม 2553.
7. หลวงพ่อหม่วน อาภากร อายุ 71 ปี, วัดศรีสะอาดโพธิ์ชัย บ้านฝาย ตำบลบ้านฝาย อำเภอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์, สัมภาษณ์วันที่ 31 มกราคม 2553.
8. นายสมชาย เคื่อนเพ็ญ, อายุ 47 ปี, องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบางขลัง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย, สัมภาษณ์วันที่ 1 มีนาคม 2553.
9. นายจำเนียร กุ่มลัด อายุ 59 ปี, บ้านเลขที่ 23/3 หมู่ที่ 6 ตำบลน้ำไคร้ อำเภอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์, สัมภาษณ์ 31 มกราคม 2553.
10. นางสุคใจ วิเศษเลิศ อายุ 45 ปี, บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 6 ตำบลน้ำไคร้ อำเภอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์, สัมภาษณ์ 31 มกราคม 2553.

เส้นทางคมนาคมลุ่มน้ำโขง
<http://www.trekkingthai.com/>

วิถีชีวิตในสายน้ำ
<http://www.igetweb.com>

วิถีริมน้ำ
<http://19studio.com/>